

Het lichaam (m/v)

Kaat Wils (red.)

**Leuven (Universitaire Pers Leuven) 2001
312 blz., € 21**

Het lichaam mag zich binnen genderstudies in een toenemende belangstelling verheugen. Terwijl in navolging van Simone de Beauvoir de hoofdstroom binnen deze studies in de bepaling van de maatschappelijke verhouding tussen mannen en vrouwen niet het lichaam ondervroeg maar vooral de maatschappelijke context, waagde zich daar sedert de jaren tachtig een enkeling wel aan. Dit resulteerde in diverse vragen, zoals: Wie weet wat een vrouw is? (Mol, 1985) Hoe construeren natuurwetenschappers het beeld van de hormonale vrouw? (Oudshoorn, 1994) Wat betekent het als vrouw om een lichaam te hebben of te zijn? (Halsema, 2000). Het uitgangspunt van deze analyses is dat het lichaam geen transculturele of transhistorische biologische realiteit is waarop de cultuur betekenissen ingrijpt, maar een culturele of historische categorie die wordt gegenereerd vanuit de context.

Liefhebbers van de historisering van lichamen vanuit dit perspectief kunnen hun hart ophalen bij *Het lichaam (m/v)*. Vanuit een onvrede met het inschrijven van de ongelijke verhouding tussen mannen en vrouwen in het lichamelijke in onder meer biomedische vertogen, willen Wils e.a. in dit rijk geïllustreerde boek laten zien hoe in het verleden een beroep werd gedaan op het lichamelijke om mannelijkheid en vrouwelijkheid van elkaar te onderscheiden. Daarbij analyseren ze niet alleen biomedische, maar ook religieuze, juridische, politieke, kunsthistorische, journa-

listieke en literaire vertogen en films, vanaf de Romeinse oudheid tot in de twintigste eeuw. Daarnaast willen ze laten zien dat het concreet beleefde lichaam vaak weerstand bood tegen dergelijke expliciete of subtiele normeringen.

Door deze inzet te kiezen, lijken Wils e.a. een discussie aan te willen gaan met de theorieën die de Amerikaanse historicus Thomas Laqueur in 1990 presenteerde in het boek getiteld *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud*. Op basis van een analyse van biomedische teksten en hun maatschappelijke receptie vanaf de Grieken tot aan Freud, toonde Laqueur dat verschillen tussen mannen en vrouwen tot aan de achttiende eeuw gradueel werden opgevat en daarna polair. In het verlengde daarvan beschouwde men het vrouwelijk lichaam aanvankelijk als een variant van het mannelijk lichaam (*one-sex-model*), daarna als wezenlijk verschillend van het mannenlichaam (*two-sex-model*). Bovendien kwam Laqueur tot de conclusie dat de sekse van het lichaam na de achttiende eeuw het fundament vormde voor een maatschappelijke ordening tussen mannen en vrouwen. De behoefte tot discussie met Laqueur blijkt ook uit de opzet van *Het lichaam (m/v)*, die een sterke verwantschap vertoont met *Making sex*. In het eerste deel, getiteld 'Tussen hemel en aarde', behandelen zeven auteurs de Antieke tijd, de Middeleeuwen, de Renaissance en de Vroegmoderne tijd; in het tweede deel, getiteld 'Het moderne lichaam', presenteren zes auteurs analyses van de Moderne tijd. De discussie tussen Wils e.a. en Laqueur spitst zich toe op twee punten:

1. In hoeverre was er in de achttiende eeuw sprake van een breuk in de wijze waarop het vrouwenlichaam werd gerepresenteerd in relatie tot het mannenlichaam?
2. In hoeverre werd het lichaam pas na de achttiende eeuw ingezet om de maatschappelijke ordening tussen mannen en vrouwen te legitimeren?

Terwijl Laqueur tot de conclusie kwam dat tot de achttiende eeuw het vrouwelijk lichaam werd gezien als een variant van het mannelijk lichaam en erna als wezenlijk verschillend van het mannelijk lichaam, benadrukken Wils e.a. eerder een historische continuïteit in de opvatting van het vrouwelijk lichaam als zinnelijk lichaam. Zo onderzoekt Dries Vanysacker in het artikel 'Het geseksueerde lichaam van de heks in de Nieuwe Tijd' theologische en juridische geschriften. Hij constateert een verschuiving in de beeldvorming over de sekse van de heks en de stereotypen die daarmee werden verbonden. Na verloop van tijd werd de heks voorgesteld als een vrouw, en vooral als een lelijke, oude en op seks beluste vrouw die door haar seksuele relatie met de duivel de mensheid in gevaar bracht. In het artikel 'Seksuele fantasie en kolonisatie. Een verkenning van de Nederlandse overzeese context in de zeventiende en de achttiende eeuw' analyseert Bart Prins zowel inhoud als titelprenten van Nederlandse reisteksten. Hij laat zien hoe het vrouwenlichaam als bron van seksualiteit de kolonisatie mede vormgaf. Mineke Bosch vergelijkt in het eerste artikel van het tweede deel, getiteld 'Vrouwelijke vruchtbaarheid en mannelijke melkproductie. Aletta Jacobs en Catherine van Tussenbroek over lichaam en leven', de twee eerste Nederlandse vrouwelijke artsen en onderzoeksters. Volgens Van Tussenbroek was de representatie van de zogende mens niet alleen van toepassing op moeders, ook maagden en mannen konden melk produceren. Jacobs meende dat door vrouwen toegepaste anticonceptie, de zogenaamde 'facultatieve steriliteit', impliceerde dat vrouwen net zoveel gehoor konden geven aan hun seksueel verlangende lichaam als mannen. In zijn artikel

'Zuiver geest in zuivere lichamen. Het literaire trio Uilenspiegel-Nele-Lamme en de genderende kracht van de natie' verkent Marnix Beyen de negentiende-eeuwse *Legende d'Uilenspiegel* van Charles De Coster en de receptie van dit verhaal. Hoewel De Coster de vrouw representeerde als een lichaamloze engel en het mannenlichaam als bron van activiteit, kreeg het vrouwenlichaam in de Uilenspiegel-receptie de connotatie van een zinnelijk lichaam. Ria Christens analyseert in het artikel 'De orthodoxie van het zaad. Seksualiteit en sekse-identiteit in de Rooms-Katholieke traditie' theologische teksten. Zij toont hoe de Kerk de man verantwoordelijk stelde voor het creëren van nageslacht. In de negentiende eeuw impliceerde dit dat het sperma een vrije toegang moest krijgen tot de baarmoeder, coïtus interruptus werd beschouwd als een doodzonde. In de twintigste eeuw gaf de Kerk een andere betekenis aan coïtus interruptus. Als uitvloeisel van de seksuele opwinding van de vrouw tijdens de geslachtsdaad zwollen de bloedvaten van haar baarmoeder op. Bij coïtus interruptus verdween deze zwelling niet op een 'natuurlijke wijze', waardoor de gezondheid van de baarmoeder werd bedreigd. Blijkens deze analyses deed zich in de achttiende eeuw geen breuk voor in de wijze waarop het vrouwelijk lichaam werd neergezet in relatie tot het mannelijk lichaam, maar was er in ieder geval met betrekking tot één representatie juist sprake van continuïteit. Zowel voor als na de achttiende eeuw werd het vrouwelijk lichaam gerepresenteerd als bron van (hetero)seksueel verlangen en was deze representatie nauwelijks gerelateerd aan een representatie van het mannelijk lichaam.

Wils e.a. plaatsen ook kanttekeningen bij Laqueurs conclusie dat het lichaam pas na de achttiende eeuw werd ingezet om maatschappelijke verhoudingen te legitimeren; zij menen dat dit een zaak is van alle tijden. Eric Bousmar onderzoekt in zijn artikel 'Het weerbarstige lichaam. Profane cultuur en het officiële ascetisme van de Kerk in de Bourgondische Nederlanden' bijvoorbeeld diverse middeleeuw-

se bronnen. Hij toont een verschil in lichaamsopvatting tussen de Kerk en de grote massa. De Kerk zag het mannelijk lichaam als een lastig aanhangsel van de geest en het vrouwelijk lichaam als een storende bron van verleiding. De grote massa ging uit van een holistische eenheid tussen lichaam en ziel en deelde vrouwen uitgaande van hun lichaam op in eerbaren (maagden) en oneerbaren (prostituees). Zowel in een kerkelijke als in een wereldlijke omgeving was het lichaam dus van betekenis in de afbakening van het vrouwelijke en het mannelijke. Dit blijkt ook uit het artikel 'Verrijst de vrouw bij het laatste oordeel. Middeleeuwse denkers over het statuut van het vrouwelijk lichaam op het einde der tijden', waarin Jacoba van Leeuwen theologische teksten analyseert. Zij concludeert dat hoewel de meeste auteurs het vrouwelijk lichaam op aarde niet dezelfde waarde toekenden als het mannelijk, zij toch van mening waren dat van zowel vrouwen als mannen de lichamen bij het Laatste Oordeel zouden herrijzen. In het artikel 'Het geslacht van het lachende gelaat in de zestiende en de zeventiende eeuw' verkent Johan Verberckmoes vertogen van geleerden, hovelingen en kunstenaars op lichaamstaal van mannen en vrouwen. Terwijl het glimlachen door vrouwen als een lichamelijk gebeuren werd opgevat, zag men de mannelijke glimlach als een uiting van de geest. Een dergelijke verbeelding van het glimlachende gelaat paste precies bij de maatschappelijke verwachtingspatronen die er bestonden over vrouwen en mannen. Vrouwen glimlachten om mannen te behagen, mannen glimlachten uit wijsheid. Henk de Smaele doet in het artikel '“Excellents morceaux de nu”'. Mannelijkheid, heteroseksualiteit en het vrouwelijk lichaam (1800-1970)' verslag van een analyse van kunsthistorische en journalistieke bronnen. Hij laat zien dat in de Moderne tijd het vrouwelijk naakt langzaam weer in de mode kwam om mannelijke heteroseksuele lust op te wekken. Het mannelijk naakt verdween toen echter van het toneel omdat dit niet spoorde met de maatschappelijke rollen die mannen geacht werden te vervullen. Tom Verschaffel bevraagt in het artikel

'Een mannelijk hart in een vrouwelijk lichaam. Vorstinnen, heldinnen en andere sterke vrouwen in de historische beeldvorming' historische teksten die handelden over de bijdrage van vrouwen aan het behoud van de Belgische natie en haar vrijheid. Hij concludeert dat bij sterke vrouwen zoals vorstinnen en heldinnen hun lichaam van betekenis was in het beoordelen van hun prestaties, terwijl dit voor mannen niet gold. Al deze analyses tonen dat niet pas in de achttiende eeuw een beroep werd gedaan op het lichamelijke om verschillen tussen mannen en vrouwen te legitimeren, maar dat dit een verschijnsel is van alle tijden. Bovendien blijkt dat het lichaam vooral naar voren werd geschoven wanneer de afbakening van het vrouwelijke in het geding was.

Toch betekent dit alles niet dat Laqueurs stellingen over de breuk in representaties van het vrouwelijk lichaam en over de achttiende eeuw als begin van het 'biology-is-destiny'-argument waardeloos zijn. Hij baseert ze op een diepgaande analyse van een vertoog dat in tegenstelling tot het door Wils e.a. bestudeerde discours onder één noemer te vatten is: het vertoog over voortplanting. Bij ieder onderwerp, zoals de functie van het orgasme voor de bevruchting, behandelde de auteur die bijdroeg aan dit vertoog niet alleen de mannelijke maar ook de vrouwelijke kant van de zaak. Bijkomend effect daarvan was dat in dit vertoog parallel aan een representatie van het mannenlichaam ook een verbeelding van het vrouwenlichaam opdook, waardoor Laqueur niet alleen zicht kreeg op de inhoud van die representaties, maar ook op hun onderlinge verhouding. Een dergelijke afbakening ontbreekt vrijwel geheel in *Het lichaam (m/v)*. Alleen Verberckmoes en De Smaele, die respectievelijk het vertoog over het (glim)lachende gezicht en dat over het naakte lichaam analyseren, vergelijken de verbeelding van het vrouwenlichaam met die van het mannenlichaam en plaatsen hun bevindingen in een maatschappelijke context. Wat mij betreft probeert de volgende versie van *Het lichaam (m/v)*, waarop ik vurig hoop, vanuit dezelfde vraagstelling en met gebruikmaking van

dezelfde rijke verscheidenheid in vertogen, meer afbakening aan te brengen in het te analyseren materiaal. Mij zou het niet verbazen wanneer Laqueurs stellingen dan wel opgaan.

Christien Brouwer

Literatuur

- Halsema, A. (2000). Het lichaam zijn en hebben. Een kritiek op Butlers constructivistische visie op het lichaam. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 3, 28-35.
- Laqueur, T. (1990). *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud*
- Mol, A. (1985). Wie weet wat een vrouw is. Over de verschillen en de verhoudingen tussen wetenschappen.